

DİN, BİLİM ve FELSEFE*

Paul TILLICH

Çev.: Aliye ÇINAR**

ÖZET

Bu makale, din, bilim ve felsefe arasındaki ilişki meselesini tartışır. Tillich, iki tür din kavramı arsında ayırım yapar. Temel ve evrensel olan ilk kavram, basit iki kelimele nihaî ilgi ibaresi ile ifade edilebilir. İkincisi ya da daha dar anlamdaki din kavramı yani somut tarihi din ise, kendine has düşünce ve eylem sembolleri olan toplumsal bir gruptur. Tillich'e göre felsefe, bütüne (whole) yönelik bilişsel erostur. Bilim ve felsefenin din ile ilişkisi hakkında onun burada söylemek istediği her şeyin altında felsefenin bu anlamı yatar. Son olarak din ile bilim arasındaki çatışmanın gerçek temeli şudur: Kendine has dili olan nihaî boyut ile bilimsel dile hâiz sonlu ilişkiler boyutunun karıştırılması.

SUMMARY

Religion, Science And Philosophy

This paper discusses the problem of relationship among religion, science and philosophy. Tillich, distinguishes between two concepts of religion. The first concept can be expressed by a simple two-word phrase ultimate concern. Second concept or narrower concept of religion namely concrete historical religion is "a social group with symbols of thought and of action. According to Tillich, philosophy is the cognitive eros toward the whole. This meaning of philosophy underlies everything he wants to say here

* Bu yazı, J. Mark Thomas'ın editörlüğündeki, Paul Tillich'in yazılarından müteşekkil *The Spiritual Situation in Our Technical Society* isimli kitabın 159. ve 172. sayfaları arasında yer alan *Religion, Science and Philosophy* başlıklı makaledir. (Mercer University Press, U. S. A., 1988).

** U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Din Felsefesi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi

both about science and about philosophy in their relation to religion. Finally, that is the real basis for the conflict between science and religion: the confusion of dimensions, the dimension of the ultimate with its language and the dimension of the finite interrelations with scientific language.

İki Tür Din Kavramı

İlk konferansında, iki tür din kavramı (*concept*) arasındaki ayrıma dikkat çekmiştim. Söz konusu ayrım, bu konferansında söylemem gereken her şey için temel olacaktır; öyle ki, muhtelif sahalarda din-kültür ilişkisi hakkında her ne söylenirse bu ayrıma dayanır.

Temel ve evrensel olan ilk kavram, benim tarafımdan ve farklı terimlerle başkalarınca ifade edilmiştir. Kendinizde mevcut olanı açıkladığımı düşündüğünüz terimlerden hangisini seçerseniz seçin, tercih size kalmış. Örneğin, “bir şahsın varoluşunun anlamı hakkında şartsız bir şekilde ilgili olma.” Temel din anlayışına dâir tanımlardan biri budur. Ya da “bir şeyi mutlak surette ciddiye almak.” Bu da, dinin diğer bir olası ifadesidir. Veya “sonsuz ilgi ya da sınırsız tutku tarafından ele geçirilmiş olmak (*grasp*)”. Bu, on dokuzuncu yüzyılın Danimarkalı teolog ve filozofu Kierkegaard’ın çizgisidir. Ya da “hayat tecrübesinin kendini aşması”, nihaî olarak yüce olan uğruna bizzat kendini aşma veya nihaî olarak yüce, kutsalla kastedilen şeye tekabül ettiği için bunun yerine ona, *kutsal* da denilebilir. Şu durumda ben, bütün bunların bir özeti mesabesindeki sadece iki kelimeli nihaî ilgi (*ultimate concern*) ibaresini kullanıyorum. Bu anlamda din, nihaî olarak ilgili olmaktır. Şimdi bu, temel anlayıştır ve bütün somut dinin yargıcıdır ve o, ikinci din anlayışı için esastır.

İkincisi ya da dar anlamdaki din kavramı, (kendine has) “düşünce ve eylem sembolleri bulunan sosyal bir gruptur”. Örneğin, düşüncenin sembolleri, mitler, litürjik ifadeler, teolojik formülasyonlar ve hatta metafizik kavramlardır. Eylemin sembolleri ise, ritüel aktiviteler ve onların ahlakî sonuçlarıdır. Bütün bunlar, bizi nihaî olarak ilgilendiren, ancak özel bir formda açıklanan bir şeyin yani nihaî ilgimizin belirli bir yönünü ifade eder. Böyle bir şey, kiliseyi veya mezhebi, ya da monistik bir grubu (başlangıçtaki Budizm ve elbette Katolik Hıristiyanlıkta hayli bol) ya da, bir tür irrasyonel sınır çizgisi üstündeki –genellikle oldukça değerli–fanatik bir hareketi oluşturur.

Din–Kültür Çatışması

Genel olarak din ve kültür arasındaki –ya da din ile onun özel kültürel işlevi arasındaki– bütün çatışmalar dinin, daha dar anlamdaki tanımına indirgenmesinden kaynaklanır ki bu, benim temel tezimdir. Eğer dini sadece daha dar anlamda anlarsanız, o zaman elbette çatışma

kaçınılmazdır. Göstermeye çalışacağım gibi, prensip itibariyle kaçınılabilsede, somut dinlerin hepsinde, somut dinden ziyade bir şeyin olduğunu yani temel din konsepti ya da dinin anlamının mevcudiyetini fark ederseniz, söz konusu çatışmaların üstesinden gelmek için bir silahınız var demektir. Daha dar anlamdaki yani somut tarihî dinlerle kültürel aktiviteler arasındaki çatışmanın sebebi aşikârdır. Her somut din bizatihi kültürel bir fenomendir. O, toplumun kültür hayatının bütününde ortaya çıkar. Temel din anlayışı, hem daha dar anlamdaki dini, hem de kültürü aşarken, somut din bugün bile kültürel hayatta önemli rol oynar; o, kültürün bir parçasıdır ve onun bir ögesidir. Örneğin, kilise sosyal bir gruptur ve her sosyal grubun, daha büyük ya da daha küçük ölçüde gücü vardır. Çatışmaların kilise diyebileceğimiz grubun gücü ile devlet diyebileceğimiz bünyenin gücü arasında cereyan etmesi olasıdır. Şu halde bunun dışında onlar arasında çatışma ve ayrılma, iki bünye arasında yarıklar ve de savaşılar zuhur edebilir. Bu durumdaki tehlike şudur: Kilise benim nihaî ilgi dediğim şeyi temsil eder ve insanî varoluşun anlamında nihaîyi temsil gücünde o, ailenin, devletin ve bizzat her şeyin üstüne çıkmaya çalışır. Elbette bunun dışında, her ikisi ile de çatışma olabilir. Bu ülkedeki [Amerika] ayrılma ve çatışmaların sebebi budur. Aynı çatışmalar diğer sahalarda hukuk, politik amaçlar, sanatsal sivil sahasında ve özellikle çatışmaların eksik olmadığı eğitim sahasında da olabilir.

Bu nedenle, şimdi temel bir husus ile karşı karşıyayız: Din ile kültür arasındaki bütün çatışmalar, kültürden daha fazla bir şey olduğunu iddia eden –kültürün bir parçası olan– ve bu nedenle de diğer kültürel realiteler ile çatışmaya giren dar anlamdaki dinle, dinin özdeşleştirilmesinden kaynaklanır. Aynı şey, hakikatin tasarrufunu ya da yöntemlerini onayladığı zaman hem din hem de kültür için geçerlidir –kültür, bilim ve felsefe sayesinde; din ise, mit, sembol ve dogma sayesinde. O zaman da çatışma, kültürün bu yanı ile diğer yanı arasında zuhur eder. Belki de bu, –bugün en azından bu ülkede ve modern dünyada– böyle çatışmaların en ciddisidir. Bu çatışmanın çözümü bizim hep teşebbüs ettiğimiz bir şeydir (her zaman bu tür problemler üzerinde kafa yormalıyız), ancak bunu özellikle şimdi denemek istiyorum.

Bu, bizi doğrudan doğruya konumuza getirir, hatta çatışmanın üstesinden gelecek silahı verdiği inaniyorum ve bunu yapmayı deneyeceğim. Bu gerekçenin ötesinde o, insan tininin işlevleri ile hali hazırdaki durumumuzdaki bilim, felsefe ile dinin yeniden ahenkli bir birleşim tarzını verir. Söz konusu üniteler birbirine dahildir; ancak, insanın asıl varlığından yabancılaşmış olma durumundan dolayı bunlar ayrıdırlar.

BİLİM ve DİN

İlk mütalaada bilim ve din hakkında konuşmak istiyorum. *Bilim* terimi doğal bilimlerle sınırlanmamalıdır, örneğin psikoloji, sosyoloji ve tarih gibi metodolojik olarak her bilimsel araştırma disiplini içine almalıdır. Felsefeye diğer bilimler yanında müstakil bir bilim olarak muamele edilmemelidir. Kültürümüzün ayrıyeten dinî bir bölümünün oluşu bir şanssızlıktır –gerçi mevcut felsefe şubelerinde ona yardım edemiyoruz. Ancak felsefe her bölümde şekillenmelidir ve din, kültürün her dalında ve hayatın her anında cisimleşmeli yani somutluk kazanmalıdır. Fakat realite hiç de böyle değildir. Kendilerinin neşet ettiği kaynağı yani felsefeyi dikkate almaksızın yollarına devam eden disiplinlerimiz var. Öte yandan hayatın nihaî anlamını dikkate almaksızın yoluna devam eden gündelik hayatımız var. Bu tam da benim insanın asıl varlığından yabancılaşması dediğim şeyin bir ifadesidir. Bu nedenle felsefeye, bütüne yönelik bilişsel (*cognitive*) eros olarak muamele edilmelidir. İyiye, doğruya ve güzele yönelik sevgi anlamına gelen Grekçe *eros* kelimesinin, asıl olarak ve muhteşem bir şekilde Platon'da geliştirildiğini söyleyebilirim. Bilim ve felsefenin din ile ilişkisi hakkında benim burada söylemek istediğim her şeyin altında felsefenin bu anlamı yatar. Yine tekrar ediyorum felsefe, bütüne yönelik bilişsel erostur. Ayrıca bir de, sanatta tatmin olan estetik eros vardır. Kişisel eros ise kişiliğin gelişmesinde ifâ edilir. Bir de toplumsal hayatta icra edilen toplum erosu vardır. Bunların hepsinde bütünden kopmadan ancak onunla birlik içinde olan, bütüne, nâiliyete yönelik, dinamik insan zihni ya da insan tını – tercihim- ile karşı karşıyayız. Dikkatli bir şekilde baktığın zaman, bütün (*whole*) realitenin her ögesinde etkindir. Felsefî eros, hayatın ve kültürün bütün bölümlerine nüfuz eder.

Teoloji ve Bilim

Bu bizi, felsefe ile bilim ilişkisi ve de mevcut durumumuzda, insan varoluşunun bütününde, özellikle bilim adamının yeri meselesine götürür. Geçmişin büyük problemi yani teolojik ifadeler ile bilimsel ifadelerin birbirleriyle ilişkisi sorunu artık büyük ölçüde demode olmuştur. Ben şahsen bu problemin artık çözülmüş olduğuna inanıyorum. Bugün en ileri felsefe ve teolojide devam eden şeyi bilirsek, o zaman hâlâ ruhumuzun derinliklerinde silinmeyen izler bırakan şu çatışmaları görmek kolaylaşır: Galileo ile kilise arasındaki çatışma; kilisenin Newtoncu evren anlayışına karşı mücadelesi; Batı insanının entelektüel hayatına oldukça derinlemesine nüfuz eden, dünya yüzündeki hayatın gelişmesinin Darvinci yorumuna yönelik mücadele. Tıpkı benim söylediğim gibi, yani çatışmanın sebeplerinin aşılabilir olduğu ve bu nedenle bizzat bu çatışmanın geçersiz olduğu şeklinde, bir ifade ortaya

konduğu zaman bile belli ölçüde kuşkuyla bakılacaktır. Artık bu söz konusu değildir.

Burada, örneğin felsefede, felsefenin yaptığı dil analizi ile teolojik kanadın ifâ ettiği tamamen sembolik olan dinî dil ya da dinî semboller yorumu, çatışmaların üstesinden geldiğini göstermiştir. Bilimsel dil ağırlıklı olarak hesapçı ve çıkarımsal iken, din dilinin varoluşsal ya da kuşatıcı olduğu –bunlar farklı şeyler kast etmez– gözden kaçmamalıdır. Analitik felsefenin yakın geçmişteki okullarında bu durumun bir farkındalığının nasıl zuhur ettiğini belirtmek, benim için son derece memnuniyet vericidir. Bundan dinî ifadelerin tamamının analojik ya da sembolik olduğu sonucu çıkar. Katolik analoji teolojisi ona daima “analoji (*analogous*)” demişti ve biz sadece Tanrı hakkında böyle konuşurken o, varlığın analojisi (*analogia entis*=benzerlerin özdeşliği) hakkında konuşmuştu. Belirli sebeplerden dolayı *sembolik* terimini tercih ediyorum. Bütün dinî ifadeler eğer lafzî olarak alınırsa, tahrif edilir ve putlaştırılır. Bu iki ifade tarzının farklı boyutlara ait olduğu doğrudan doğruya söylenebilir. Sonlu, karşılıklı ilişkiler boyutu bilim iken, varlığın anlamı yani sonsuz ilgiler boyutu dindir. Bu boyutlardan biri içinde konuşmak, diğerinden farklıdır. Elbette bu durum her iki tarafta da unutulabilir; bu hususun dikkatten kaçmasından dolayı özellikle kampüslerde pek çok tartışma devam etmektedir.

Sembolik ve Lafzî İfadeler

Teoloji, teologlara göre dinen onaylanmış eşya ve olaylar hakkında, kilise ve Kitabı Mukaddes otoritesinin beyanlarını üstlenir. Teolojinin bizzat arkasında nihaî ilgi otoritesi vardır. Demek ki, fizikî, biyolojik, psikolojik ya da tarihî ifadeler, fizikte, hayat bilimlerinde, tarihte ya da psikolojide, şeyler hakkında güvenilecek şekilde doğrulanan ifadeler olarak alınır. Mesela dünyanın başlangıcı ve sonu ile ilgili Hıristiyan kurtuluş dramasının büyük sembolleri olarak yaratılmış” veya “nâiliyet” sembollerini alırsanız, ve daha sonra fundamentalistlerin dediği gibi, yaratılışın altı bin yıl önce vuku bulduğunu ya da önceki Papa'nın söylediği gibi, beş milyar yıl önce meydana geldiğini hesaplırsanız, o zaman iki boyutu birbirine karıştırmış olursun. Yaratılış sembolü, fiziksel bedenin oluşumu ya da meydana gelmesi periyodunun hesaplanması ile ilgili hiçbir şey söylemez. Ya da diğer mitler lafzî olarak alınırsa, onlar batıl inanç olurlar. Şu halde, herhangi bir bilimsel ifadeden daha büyük olan kendi güçlerini, anlamlarını kaybederler. Dinî ifadeler, bilimsel ifadenin yapamadığı, ancak ondan daha fazla bir şey olan hayat boyutlarından söz açarlar. Onları bilimsel ifadeler seviyesine getirirseniz, batıl inanç olurlar ve bilimin reddetmesi gerekir ya da çok geçmeden batıl inanç olarak reddedilebilir.

Aynı şey tamamen eski dünya ve Ortaçağ çizgisinde olan, kutsal kitap yazarlarının astronomi görüşleri için de geçerlidir. En büyük fundamentalistlere bile, Kopernik ya da Galileo astronomisini, reddedip reddetmediği sorulduğunda bunları iddia etmezler. O zaman onlar sessiz kalırlar. İsa'nın iyileştirici gücünün yani Tanrı'nın gücünün gerçeklikteki her şeyin üstünde olduğunun ifadeleri olan bazı mucize kıssaları lafzî olarak alınırsa –oldukça fakir ve tahrif edilmiş bir mucize kavramı (onda nihâî anlam boyutu açılmadığı için hayret uyandıran şeydir, mucize)– ve fotoğrafa dökülmüş açık olaylar olursa, (bir Times fotoğrafçısının çekebileceği) o zaman biz saçmalık ve batıl inanç sahası içinde oluruz.

Aynı durum, insan hakkındaki biyolojik ifadeler ile, insan doğasına dair psikolojik ifadeler için de geçerlidir. Bunların hepsinde, eğer bilim, olgular ve onların ilişkileri hakkında doğrulanabilir ifadeler sahasında bulunursa o, herhangi böyle bir iddiayı reddetmelidir. Ve bu tarihî ifadeler için de geçerlidir. Tarihî araştırma, doğal bilimlerin sahip olduğu tecrübeler gibi kaynaklarla haşır neşir olmada, aynı sıkılık ve disiplinli kurallara haizdir ve onlar, diğerleri kadar ciddiye alınmalıdır. Her tarihî ifadenin az ya da çok olasılığı vardır ancak kesinliğe sahip değildir. Öte yandan bilim, ne dinî semboller sahasına müdahale etmeli ve ne de dini inkar etmelidir; çünkü pek çok dindar, sembollerini lafzî olarak alır ve daha sonra onları batıl inanç haline getirerek, bilimsel sonuçlarla ve süreçlerle çatışmaya sokar. Sembolik olan ve bu suretle de oldukça farklı bir dil boyutu olan şey, lafzî yapılmaya çalışılmamalı ve de bilimsel dünyaya karıştırılmamalıdır. Anti-teolojik meslektaşlarımdan bazılarında ilginç bir fenomen var: Hile yaptıkları için onları eleştiriyorum: Benim tamamen reddettiğim şeylerin bazılarını, yani primitif teolojideki ya da primitif dinî sembollerdeki batıl inançların bazılarını saldırırlar. Ve ben o zaman evet diyorum, ancak sizin doğal biliminize, yıldızlar hakkında Kopernik öncesi fikirlerle ya da gel-git olayına primitif olarak hatta daha önceki fikirlerle saldırmıyorum. (Eğer bir bilim adamı olsaydım), Kaliforniya Üniversitesinin bilimsel laboratuvarlarının en son verileriyle size saldırdım. Size hücum etmek için beş yüzyıl geriye gitmezdim. Bu, teolojide her zaman yapılıyor. Teolojik primitivizm ya da çoğunlukla dinî pre-teolojik primitivizme –daha uygun– saldırılır. Ben buna karşı hiçbir şey söylemiyorum. Semboller içinde yaşayan insanların, sembollerde yaşaması gerekir. Eğer böyle sembollerin lafzî olarak alınması gerektiğini iddia ederlerse, onlara karşı yapacağım çok şey var. Tenkitçi meslektaşlarımda, Hıristiyanlığın bu olduğu temeli üzerinde bana saldırırlarsa, o zaman onlara kızarım -ki bu sık değil. Kendi tartışmanızda bunu yapmamalısınız. İncil ve kilise doktrinlerinin kendi ukdenizde olduğunu, bilimin artık bunları icra ettiğini söylememelisiniz. Elbette bilimin üçlü bir dünyası yoktur: Aşağıda cehennem, ortada dünya ve sonra Tanrı'nın fevkindeki yıldızlara uzanan cennet. Bu bizim dünya görüşümüz değildir.

Onu daha doğru kılmayan kutsal kitaptır. Bu, bizim incelememizin daha önceki bir dönemine ilişkin gerçeklik yapısına aittir. Eğer onu daima “güneş doğması”, “güneş batması” olarak kullandığımız gibi semboller içinde kullanırsak güzel olur, ancak bu bizi, güneşin gerçekte dünyanın çevresinde döner şeklindeki Kopernik öncesi fikre geri götürmez.

Şimdi tablo bu. Din, temel anlamı içinde nihaî ilgiyi, bilimde, sonlu olguları ve onların birbiriyle ilişkisini inceleme olarak anlaşılırsa, bilimsel bir ifade ile dinî ifadelerin çelişmesi söz konusu değildir. Elbette benim boyutların karıştırılması dediğim hataya düşen teologlar her zaman olacaktır –ve meslekten teolog olmadıkları halde elli ile yüz yıllık teolojiyi üstlenen kişileri ilave etmeliyim. Çatışmanın gerçek temeli şudur: Kendine has dili olan nihaî boyut ile bilimsel dile haiz sonlu ilişkiler boyutunun karıştırılması.

Temel tutumlara ve onların zıtlıklarına dair sorun hâlâ çözülmüş değil. Teologun tutumu ile bilim adamının ilişkisi sorunu, bugün daha derin ve daha önemli ancak eski değildir. Bilim adamı matematiksel terimler içinde hesaplamada, formül geliştirmede, gözlem ile pek çok olası hatayı hesaplamada, sadece başlangıç iddiaları kabul etmede, bilimsel ifadelerin yapımında ihtiyatlı davranmada, bilimsel çalışmayı duygu, irade, ahlakî gelenek ile dinî ya da politik sadakati ihtiva eden ilgilerden ayırmada farklılık gösterir. Diğer portre ise yani dindar, hayatın anlamının taşıyıcısı olan, şüpheye karşı direnen, kutsal kitap ya da kilise otoritesini kabul eden, onun özel dinî bir geleneğindeki kutsalın tezahürlerine şartsız sadakati veren belirli bir semboller geleneği içinde yaşar. Her iki portrenin içsel tutum perspektifinden gözüken tablo budur. Ancak gerçek durum bu mudur? Bir şeyin ne olduğunun ve dolayısıyla kaçınılmaz olduğunun hakiki yansıması bu mudur? Bilim adamı olmadığını iddia eder. Pek çok konferansta bilim adamının konuşmasını dinledim. Teolog konuştuğu zaman, bilim adamı “anlamıyorum” diyor. Bu, teologun atomlara ilişkin matematiksel formülü anlamıyorum demesi anlamında değildir. Farklı bir anlayışla karşı karşıyayız. Söz konusu anlayış, dinin tutumu ve diline yabancıdır. Bu nedenle dindar insan, ateist bilim adamları hakkında konuşur –böyle bilim adamları ateistmiş gibi davransalar bile, dindarın hiç de gerekçesi yoktur; tıpkı dindar insanınki kadar onların da nihaî ilgisi vardır; ve ateizm bu anlama gelirse, onlar dindar insandan çok daha az ateisttirler. Onların nihaî ilgilerinin pek çok geleneksel formülü vardır ancak yaşamları pek azdır ve ben nihaî ilgileri oldukça canlı, nice sözde ateist bilim adamı tanıyorum. Şimdi hâl bu mu?

Adamakıllı bir analiz, durumun bu olmadığını gösterir. İlk, düşünen dindar insan ve teolog, imanın, üzerinde uyunabilecek rahat bir kesinlik olmadığını bilir; fakat iman sadece şartsız anlama sahip bir şeye dahil olduğumuz tecrübe çerçevesindeki kesinliktir. İman, cesaret ve riskin objesi olan belirli ifadelerdeki kesinlik değildir. O, Hıristiyan olmayan

gerçekliğin hâkim olduğu bir dünyada, Hıristiyan olarak, cesaret ve risk meselesidir. Bu, başarısızlık olasılığıyla birlikte tekrar tekrar evet diyerek, cesaret kazanmanın gerekliliği anlamına gelir. Ve bundan dolayıdır ki, iman şüphe konusudur. Ben onu şu şekilde formüle ettim: İman, bizzat kendini ve kendi hakkındaki şüpheyi kucaklar. Bu, imanı canlı kılan onun içsel gerilimidir. Diğer bir iman türü, gelenek, otorite, uzlaşma ya da imanla hiçbir ilgisi olmayan gerekçeler esasına dayanarak kabul edilen inançtır. Bilim adamının sadece insan olarak değil aynı zamanda bilim adamı olarak da, kendi nihaî ilgisi vardır. Öncelikle onlar bilimsel dürüstlük içinde inançlıdır; çünkü pek çok bilim adamı tıpkı Hıristiyanlıkta, diğer dinler ve sözde dinlerde olduğu gibi, eziyet çekmeyi göze almada gönüllüdürler. Bilim adamı, ayrıca bilimin, diğer bütün yaşamların üstünde nihaî anlamı olduğuna inanır. Ancak o böyle yaparsa, imanlıdır, lâkin o, tahrif geçirmiş imandır. Ona daha çarpıcı bir ifadeyle *şeytanlaştırılmış* iman diyeceğim; burada rölatif ve sonlu bir şey mutlak yapılı; tıpkı komünizmde sosyalizmin şeytanlaştırıldığı gibi; sosyal dönüşüm içindeki iman, nihaî ilgi yapılı ve bu suretle de şeytanlaştırılır ve yıkıcı hale getirilir. Aynı şey, bir milletin haklılığının nihaî yapıldığı milliyetçilik için de geçerlidir. Bizim de bu ülkede tecrübe ettiğimiz faşist ve faşist hararete olduğu gibi. Bilimin putlaştırılması oldukça önemli bir şeydir ancak bunun ötesine geçerek, şimdi belirli bir ölçüde bu bilimcilik problemini çözebileceğimiz saha olan felsefe ve bilimde ikinci bir problemi sormalıyız.

Din ve bilim ilişkisinde ilk adım atıldı. Sınır çizgisi çekildi, ki bu, benim yapmayı arzuladığım ilk şeydi. Bu, Galileo'dan Darwin'e ve Freud'a kadar çatışmalar tarihinde son derece önemlidir. Teolojide hâlâ önemlidir. Örneğin, meslekten olmayan Hıristiyanlar kadar kilise otoriteleri de kutsal kitaptaki tarihi araştırmalara karşı koyar ve bu araştırmada olanlara yani bu kitaplardaki tarihî, efsanevi ve mistik öğelerin karışımının keşfedilmesine de karşı direnir. Papazlar, kutsal kitaplardaki iki yüzyıllık bilimsel sonuçları gizlerlerse, bu oldukça tehlikelidir ve o zaman insanlar bu sonuçlarla ilgili kitaplara rastgele karşılaşırlar ve çok şaşırırlar; çünkü bunun imanlarını sarstığını hissederler. Ben bunu, Edmund Reardon, New Yorker'da Ölü Deniz Yazmaları (*Dead Sea Scrolls*) hakkında hikaye yazdığı zaman tecrübe ettim ve bu hikayede Reardon, sanki yazmaların Hıristiyanlığın orijinalliğinin altını kesmiş gibi göründüğünü yazdı. John'un yandaşları ile böyle Ölü Deniz mezheplerinin ilişkisini iki yüzyıldan beri biliyoruz. Onların kutsal kitap kayıtlarında ortaya çıkan pek çok fikirlere tanık oluyoruz. Ancak bazı şekillerde bundan habersiz tutulan böyle insanlar, –ben keskin *aldatılmış* kelimesini kullanmıyorum, ancak kutsal kitaplardaki bilimsel araştırmalarda vuku bulanlardan çocuklar gibi habersiz tutulan– söz konusu şeyleri keşfetti ve sonra onlar “şimdi bu bizim inandığımız her şeyi temelden sarstı” hissine kapıldılar. İki yüzyıldan beri teologlar bunu

anladılar ve tıpkı hiçbir bilimsel ifadenin imanın ve kutsal kitap mesajının dinî anlamının otoritesini sarsmadığı gibi, o bunun otoritesini sarsamaz ve de sarsmamıştır.

Ancak bir başka cihet daha var. Böyle tarih âlimleri, kendi çalışmalarından, Hıristiyan mesajın gerçekliği hakkında menfi ya da hatta müspet yargılar çıkarmaması gerekir. Tarih asla bunu yapamaz. Tarih sadece bunun nasıl vuku bulduğunu gösterebilir. Fakat buna yönelik tutum, varlığımızın, böyle şeylere ilişkin bir nihaî ilgi tarafından ele geçirilmesinden başka bir şey değildir. O, bir kişisel karar meselesidir. Fakat bütün söylenebilecekler bundan ibaret değildir. Harvard Üniversitesinde arkadaşlık kurduğum böyle bilim adamları, ilişkilerimizin çok daha samimî olması gerektiğini belirttiler. Sebebini sorduğum zaman, kendi çalışmalarında dinî bir boyut gördüklerini defalarca ifade ettiler. Ve onlar bunun sadece hakiki bilim adamları için değil, aynı zamanda benim sürekli işbirliği içinde olduğum psikologlar ve doktorlar için de geçerli olduğunu düşündüler. Böyle yererde, –daha önceki New York’taki gibi– ve dini problemlerle, realitenin tıbbi anlayış meseleleri ilişkisini konuşmam ve tartışmam istenen pek çok yerde, söz konusu bilim adamları benim daha önce felsefî eros dediğim şeyle ve kendi felsefî önvarsayımlarının tam bir bilinci ile çalışmalarını icra ediyorlar.

Onlar, felsefî menşelerinden her ne kadar kaçmaya çalıştılsa da, asla kaçamayacaklarını (bunu başaramayacaklarını) fark ettiler. Onlar daima bunu yapmaya çalıştılar ve yaptıkları şeyde –bunu hangi yolla yaparlarsa yapsınlar– onda mutlaka felsefî öğeler mevcuttu. Bilim, dünya, varlığın bütünü, bizzat-varlık hakkında soru soran felsefeyi teyit eder. Ve felsefe, her ne kadar farklı şekillerde ifade edilse de, hemen hemen her yerde, varlığın aynı evrensel karakteristiğini buldu. Örneğin, uzam, zaman, nedensellik kategorileri; madde ve form, özgürlük ve zorunluluğa dair kutupluluk; potansiyel-aktüel münasebeti; bilgide suje-obje ilişkisi; yapının mantık ve linguistik ilişkisi; varlık ve olması gereken münasebeti; gerçekliğin farklı boyutları ve onların birbiriyle ilişkisi; doğa, hayat, tarih, kişi, zihin gibi kavramlar –bunların hepsi felsefenin konusudur. O ayrıca bilimsel olarak da düşünülebilir ancak arka plan felsefedir. Her bilimsel araştırmada felsefî tözü yapan şey budur. Bu durumda iki tutuma sahip olabilirsin. Ya onu bastırırısın ve kendi yoluna bilimsel bir teknisyen gibi devam edersin. Ya da onu fark edebilirsin ve ondaki evrensel hakikat ögesi hakkında kendi yorumunun anlamını ve insan varoluşu için onun önemini, üstelik de teknik uygulanabilirliği sorabilirsin.

Hiçbir bilimsel inceleme, benim açık ya da gizli bir şekilde şimdiye kadar bahsettiğim bütün bu kavramları kullanmaksızın mümkün değildir. Dün katıldığım konferanstaki arkadaşlarımdan biri, mantıkî hesapların ve sembolik mantığın rakamlarının, eski potansiyelliğe ve aktüelliğe, obje ve

sujeyle ilişkin metafiziksel problemlere nasıl geri döndüğünü ancak gizli yani üstü kapalı bir şekilde, büyük bir incelikle gösterdi. İnsanlar onu açıklamaya cesaret edemezler. Bu öge aksine, bütünü vizyonuna katkıda bulunan bilimsel prosedürlerde etkindir, onlar bütünü vizyonuna tecrübi çözüm sunarlar. Geçmişte ve şimdide yaratıcı bilim adamlarının pek çoğunun çalışmalarını, kendi sahalarındaki evrensel yönelik eros harekete geçirir. Onlar, bilimsel teknisyenlerden daha fazla bir şeydir. Yine yaratıcı bilim adamları, mantık bilmece çözümcülerinden kıyaslanamayacak derecede dikkate şâyandır.

Peki, acaba bütünle (*whole*) ne kast edilmektedir? Bunun hakkında birkaç şey söylemeliyim. Bütüne, kozmosa, evrene yönelik sevgi anlamına gelen eros, bütün cüzlerin tam toplamına doğru yönlendirilemez. Böyle bir toplam tam da hayal edildiğinde, zaten değişmiş olacağı için, var denilemez. Bütün terimi ile kast edilen şey, sonsuz farklılık ve değişimin içindeki asıl birliktir. Felsefe bu soruyu sorarken gerçek gibi görünen her şeyin gerçek olmadığı açıktır şeklindeki tecrübe tarafından yönlendirilmiştir. Böylece de bu soru realiteler dünyasına ortalama bir bakıştan daha gerçek, daha yeterli ve olmakta olan ve önceden görülebilenle daha uyumlu bir formülasyona yol açmıştır. Bu nedenle filozoflar adım adım realitenin daha derin seviyelerine sevk edildi. Nihayet –her felsefenin başlangıcında bile – onlar gerçekten, nihaî olarak gerçek yani gerçekmiş gibi gözüken her şeyin altında yatan ve onları aşan nihaî hakikat sorusunu sorar. Ancak buradaki her şey (hali hazırdaki her anda, zihninde, ruhunda ve bedeninde olan her şey gibi) varlık ve varlıktan daha fazla olmayan ya da varlık bile olmayan ikilem arasında gidip gelir. Ve böylece felsefe neyin nihaî gerçekliğe sahip olduğu sorusunu sorar.

Nihaî hakikatin ne olduğu, daha felsefenin başlangıcında uyanan bir problemdir. Onda, bütünü hem birliğinin hem de çokluluğunun temeli görüldü. Böylece bütünü erosu, nihaî gerçeği kognitif olarak bulmak için karşı konulmaz arzu olur; tıpkı sanatçının, estetik olarak ya da sanatkarca nihaî gerçekliği yani bizâtihi tam gerçeği bulmaya çalışması gibi. Mantıkî analizde bile –güya bundan hayli uzaklaştırılsa da– bizâtihi gerçeğin gizli bir imajı mevcuttur. Bu hususta pek çok filozofla konuştum. Hatta son olarak da Almanya’da, Freiburg’da, Heidegger ile görüştim. Bir bütün olarak gerçeklik ile insan zihninin mantıkî yapısı arasındaki ilişkinin bazı imajları olmaksızın mantıkî analize başlamanın imkansızlığını önermiştim ki, o da benimle hem fikirdi. Nihaî gerçekliğe yönelik bu eros ve tutku çelişkili cevaplara götürür. Bu nihaî hakikate yönelik erosta bütün filozoflar, sadece batıdakiler değil, doğudakiler de –belki daha fazla– birleşirler. Verdikleri cevaplar onları farklı felsefî okullara böler. Onların erosu ve bu erosun yöneldiği hedef (bu hedef gerçekliğin kendisinin içsel gücünün

keşfedilmesidir) bütün hâlis filozofları birbirine bağlar. Felsefi öge bütün bilimlerde etkin olduğu kadar filozoflarda da bu eros etkindir.

FELSEFE ve DİN

Gelin isterseniz şimdi üçüncü ve son mütalaaya, felsefe ve dine dönelim. Varoluşun bütünlüğünü ve nihaî gerçekliği araştırma, felsefi alandaki gibi, dini ilgide de bir ögedir. Kognitif eros olarak ta ifade ettiğim gibi, felsefi eros, dinde asla kayıp değildir. Yegane fark, dinî ilginin daha kuşatıcı oluşudur. Din, nihaî gerçekliği sadece onaylamaz, aynı zamanda nihaî gerçekliği yeniden birleştirir. O, bu erosun sevk ettiği ve de keşfedilen gerçekliğe göre yaşayan bu insanın dünyasını şekillendirecektir. Bu, bizi felsefe -bütün bilimlerin içerimiyle- ve din arasında bir özdeşlik noktasının olduğu iddiasına götürür: Geleneksel sembollerdeki nihaî gerçeklikle, kognitif olarak birleşme arzusu. Bu, “insan ruhunun Tanrı’yı bilme iştihakı” olarak ifade edilebilir. Bu, ikinci tür din kavramı anlamındaki bir Tanrı olmayıp, ancak gerçek hakkında sonsuzca nihaî ilgili olma anlamına gelen ilk din kavramıdır. Bu felsefenin doğum hikayesinden anlaşılabilir. Felsefenin arka planı mitolojidir. Mitolojide nihaî gerçekliğin tecrübesi, insanoğlunun büyük kültürlerini besleyen güçlü sembollerle ifade edilir. Onların hepsi temel mitolojik semboller esası üstüne inşa edilir. Ancak böyle mit sembolleri estetik ve kognitif ögeyi birleştirir. Mitsel semboller şiir sanatı ve bilimin ötesindedirler. Onlar hem şiiri hem de bilimin her ikisini de birleştirirler. Biz buna Eski Grek mitolojisinde tanık olduk. Ve bu iki ögenin nasıl yavaş yavaş birbirinden ayrıldığını görebiliriz. Grek mitolojisinden, Grek felsefesine başlangıçtaki geçiş efsanesi, Grek geleneğinde bulduğumuz şekliyle, teogoniler (*theogonies*) yani tanrıların doğumu ve kosmogoni yani dünyanın varoluş hikayeleridir. Kavramsal öge, şiirsellikten onun birliğinden bağımsızlaşır. Mitolojik semboller, bir yandan mit ve şiire –Homer’da onların çoktan mitleşmeye başladığı gibi– öte yandan ilk Grek felsefesinde kavramlara dönüştürüldü. Biz bugün bu sürece “mitten arındırma” (*demythologization*) süreci diyoruz yani şiirsel ve bilimsel öge içinden mitsel ögenin çözülmesi. Ancak bu iki ögenin ardında (şimdi filozoflarda, şairlerde ve de sanatçılarda) nihaî gerçekliğin sezgisi vardır. Evet, şimdi aksine hem mitolojik hem de mitten arındırma tecrübesini içinde barındıran bir kültürü yorumlamak için teoloji, bu şekilde dinî arka plana dayanan felsefi kavramları kullanır; kısmen Eski Ahitten kısmen de büyük ölçüde çoktan mitten arındırılan -peygamberler, Eski Ahitte mitten arındırma işini yaptılar- çevre dinlerden tevarüs eden sembollerle, Hıristiyan dogmalarının yaratılma tarzıdır, bu. Ve daha sonra söz konusu Grek kavramları Hıristiyan dogmalarını yaratmak için kullanılır –dogma, Hıristiyanlığı diğer din okullarından ayıran doktrinler demektir. Teoloji ile felsefe arasındaki

çatışmalar felsefi kavramlardaki hem mitolojik arka plan hem de dinî töz öğelerini ayırt etme yoksunluğundan ve öte yandan *logos* sayesinde dinî tözü ifade etmedeki felsefi kavramları tefrik edememekten kaynaklanır. Teoloji “söz” ve “kavram” anlamına gelen logostur. Greklerde, *logos* hem akıl hem de dil demektir. Eğer belirli bir felsefedeki dini töz, belirli bir teolojideki dinî töz ile çelişirse, ciddi bir çatışma olasıdır. Günümüzde Nietzsche’nin Dionysion felsefesi ve Eski Ahitten kaynaklanan Ahlakçı Kalvinizm kesinlikle çelişir ancak bu filozof Nietzsche ile teolog Kalvin arasındaki bir çatışma değildir. Bu, iki farklı dinî töz arasındaki bir çatışmadır; Kalvin’in pozisyonundaki Eski Ahit ve Friedrich Nietzsche tablosundaki Grek Dionysian. Özel bir felsefi okulun bütün kavramsallaştırımı, özel bir teolojide kullanılan kavramsallaştırmalar ile çelişir. Ortaçağ boyunca büyük skolastik okulların -bir yandan Platon’un öte yandan Aristoteles’in- mücadelesine tanık olduk. Bu felsefe ile teoloji arasındaki çatışma değildir. Kısacası böyle çatışmalar, teolojik kavramlarla, felsefi kavramların asıl doğasını anlayamamaktan kaynaklanır.

Gelin isterseniz şimdi yavaş yavaş bir sonuca varmaya çalışalım. Sizdeki bir ilgi yani mevcut kültürümüzdeki, bilim adamı ve bilim hüviyetindeki bir ilgi tatmin edilmemiş olabilir. Bununla ilgili birkaç şey söyleyeceğim. Çünkü bazılarınız bilim adamı olabilir; pek çoğunuz doğal bilimlerde, biyolojide ve hayat bilimlerinde eğitim görecektir. Yapmak istediğim, Hıristiyan mitinde, cennet mitinde yani bilgi ağacından yemeleri için Adem ve Havva’nın ayarılması meselesinde, sembolize edilen köklü bir problemi göstermektir. Nasıl bir bilgi? Geleneksel çeviride o, iyinin ve kötünün bilgisidir. Orijinal İbranicede, doğadaki iyi ve kötüyü kontrol eden, iyi ve kötü güçler anlamına gelir. İnsan doğal olarak bilmek ister. Ancak içinde yaratıldığımız, benim “masum hayal” demekten hoşlandığım şeyden uyanmaksızın, bilme edimini gerçekleştirilemeyiz. Böylece insanın, cennetteki masum hayalden –elbette bu, başlangıçtaki çocukluktan çıkan psikolojik bir terimdir– çıkmaya ve bilginin başladığı tam bir hayat gerçeğine karar vermesi gerekiyordu. Bu oldukça erken başlar. Her ebeveynin bildiği gibi, hayli küçük bir çocuk tamamen masum uykudan – hem hayalden hem de masumluktan uyanır– oldukça erken uyanır.

Şu halde bu, insanoğlunun genel kaderidir. Cennet miti, insan için varoluşunun alternatifini gösterdiği için oldukça önemlidir; ya masum uykuda kalmak ya da gücü ve cennetten ayrılmanın bedelini ödemeyi bilme. Bu, eskiden olduğundan daha aktüel olan bir problemdir. Her bilgi tinsel tehlikeleri içerir. İnsanın doğası itibarıyla sahip olduğu, uzamda ve zamanda gerçekleştirildiği, potansiyel bilgiden aktüel bilgiye geçiş, tehlikeli bir şeydir. O, tinsel açıdan her dâim tehlikelidir.

Bu, bizi böyle tehlikeli sonuçlardan bilim adamlarının sorumlu olduğu meselesine götürür. Söz konusu problem, bilimsel düşünce kadar

eskidir ve bin yıldan beridir, kutsalın papazvari korunması ile geleneksel inançların peygamberî ya da felsefi eleştirileri arasındaki çatışmaların kaynağı idi. Böyle çatışmaların sosyolojik, politik, ve ekonomik gerekçeleri hesaba katılsa bile, onda gerçek trajik bir öge vardır. Bu, hepimizin maruz kaldığı yani bilmeye yönelişimiz ve engellenişimiz gerçeği, bütün insanlığın bir trajedisidir. Tanrı yasağı, sonuçların tehlikesi hususunda bizdeki bir uyarıdır. Papa, kutsal geleneklerin eleştirilerinin dehşetli sonuçlarının, pek çok insanın tini üzerinde nelere mal olacağına farkındadır; ancak ne peygamber ne de filozof, kutsal inançlar tahrip edilmiş olsa bile –daha önceki peygamberler ve filozofların yaptığı gibi– adalet ve hakikat adına mücadele etmek için, işlerinden vazgeçemezler. Bu, alışılmışın emniyeti ile yeninin riski arasındaki çatışma dediğim şeyin ilk örneğidir. Şimdiki bilimsel keşiflerle ilgili tehlikeler, ruhların kurtuluşuna göndermede bulunmayıp, ancak insan oğlunun hakiki varoluşunu ilgilendirir. Zira problem ve trajik içerimler tamamen aynıdır. Hakikatin keşfi ve ifadesinin trajik sonuçları, onu keşfetme ve ifade etme teşebbüslerinden vazgeçmek için sebep değildir. İnanan ruhu için tehlikeli hakikati ilan etmek, peygamberi ya da reformcuyu veya filozofu hakikati ifşa etmekten alıkoymaz. Bilimsel keşiflerin yıkıcı sonuçlarının tehlikesi düşünüldüğünde –ve ben burada çoğu durumda tehlikenin doğa bilimlerine göre belki de daha derin ve belki de daha trajik olduğu sosyal bilimci ve psikologa işaret etmek istiyorum– bilim adamları, hakikati ifşa etmekten sakınmamalıdır. Maliyeti eğer hakikatten kaçınmaksa, trajediden kaçınmak doğru değildir. İnsan, masum hayal durumunda tutulamaz. Elbette tabiatıyla bizim yapabileceğimiz şey yapılması imkan alanında bulunan, huzursuz zihinlere, kaygıya, bilimsel gücün kendi kendini yok eden kullanımına karşı iyileştirici gücü denemekten ibarettir. Hakikat problemi, sonuçların ilerlemeyi muhafaza edemediği yerde –sonuçlar trajik olsa bile– bir problem olarak kalır. Yine, tabii ki, beni yanlış anlamamanız için bir sınırlamayı burada belirtmemiz gerekiyor. Ruh ya da beden için zehirleyici olan hakikatleri bulmak adına araçlar kullanamazsınız. Belki de Nazilerin, yaşayan insanlar üzerinde yaptıkları gibi tecrübeden bir şeyler öğrenebilirsiniz. Lakin bu bilgi, hakikat problemine ilişkin, şeytani tahriflerin yaratımıdır. Ancak trajedi devam etse bile, bizatihi hakikatin aranması gerekir.

Şimdi gelelim sonuca: Din, bilim ve felsefe arasındaki çatışma döneminin –düşüncenin daha eski periyotlarında kalan hâlâ geri kişiler olsa da– prensip itibarıyla aşıldığı savımı özetliyorum. Tolerans döneminde yaşıyoruz. Tolerans birleştirmeyip, kabul ettiği için asla tatmin edici değildir. Sonuç itibarıyla tolerans –daha fazla bir şey değilse– bizzat sıkı bir bilince sahiptir. Ve böylece biz, daima bir yeniden birleşme ve bu durumda işbirliği dönemi için mücadele ediyoruz ve de bugün bu mümkün bir şeydir.

Söz konusu husus, pek çok yerde başladı ve bunun her yükselen güçte bir gerçek olacağı ümidimi ifade etmek istiyorum.